

Опанащук П.В.,

аспірант кафедри української історії та етнополітики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Діяльність редакційного колективу газети «Рада» у галузі пропагування українізації початкової та середньої освіти (1906–1914 рр.)

В статті освещаются главные направления деятельности редакционного коллектива первой ежедневной украинской газеты «Рада» в сфере пропаганды украинизации начального и среднего образования в 1906–1914 гг.

The present article deals with some main trends in the editorial group's activity of «The Rada», the first Ukrainian weekly newspaper, which aimed to promote the process of ukrainization in primary and secondary schools in 1906–1914.

Ключові слова: газета «Рада», українізація, національно-державне відродження, національний рух, суспільне життя, недоторканність особи, свобода слова.

Однією з головних складових національно-державного відродження будь-якого народу є досить високий рівень розвитку його культури. Чітко розуміючи це, уряд Російської імперії протягом багатьох років проводив централістичну політику, яка позбавляла українську націю можливості повноцінно розвивати свої культурні надбання.

Революційні події 1905–1907 рр. ознаменувалися процесами, які внесли значні зміни у культурне життя багатьох народів, що входили до складу Російської імперії. Царський Маніфест, проголошений у жовтні 1905 р., створював передумови для переходу Росії від самодержавної форми державного устрою до конституційної монархії. Маніфест проголошував недоторканність особи, свободу слова, друку, совісті та інші політичні права і свободи. Події 1905–1907 рр. в Російській імперії сприяли послабленню урядового контролю за всіма сферами суспільного життя.

Діячі українського національного руху, користуючись сприятливою внутрішньополітичною ситуацією, здійснили кілька заходів, метою яких було вирішення найактуальніших питань культурно-національного характеру. Одним із таких заходів стало заснування першої щоденної української газети на території Наддніпрянщини. Вже у 1906 р. активними зусиллями Б.Грінченка, Є.Чикаленка, С.Єфремова та інших громадських діячів у Києві розпочалося видання газети «Рада» (у січні – серпні 1906 р. видавалася під назвою «Громадська Думка»).

Діяльність редакційного колективу цього видання у вітчизняній історіографії залишається практично недослідженою. Саме тому робота, яку проводили працівники газети «Рада» у сфері національно-культурного відродження українського народу, потребує подальшого, більш глибокого вивчення. Одним із таких маловивчених аспектів цього питання є діяльність редакційного колективу газети в контексті руху за «українізацію» вітчизняної освіти, який охопив українське суспільство на хвилі революційних подій 1905–1907 рр. Саме тому метою цього дослідження є висвітлення роботи, яку проводили співробітники «Ради» у галузі пропагування українізації закладів початкової та середньої освіти в Україні у цей період.

Члени редакційного колективу «Ради» усвідомлювали, що повноцінне функціонування української мови в освітніх закладах усіх рівнів навчання було головною запорукою стрімкого поширення серед суспільства ідей національно-державного відродження. Саме

тому з великого масиву завдань, вирішення яких співробітники часопису виділяли як першочергові, було питання культурно-просвітнього характеру. За наявних у країні політичних умов вирішення цих проблем мало найбільше шансів на успіх.

Початок ХХ ст. в Україні позначився браком національних шкіл, як початкових, так і середніх. Навіть після революційних подій 1905–1907 рр. на території України, яка знаходилась під владою Російської імперії, владою все ще продовжували чинитися перешкоди у навчанні дітей української, єврейської та польської мов. У зв'язку з цим багато батьків змушені були віддавати своїх дітей до приватних шкіл з українською мовою навчання. Однак такі школи вважалися незаконними, а їх вчителів влада всіляко переслідувала. Погляди на українську мову розцінювались як щось крамольне, вороже до державного ладу. На підтвердження цього кореспонденти газети наводили численні факти утисків української мови в освітніх закладах.

Редакційний колектив «Ради» визнавав ненормальною ситуацію, коли в Україні вільно можна було відкривати школи з різними мовами, окрім української, рідної для багатьох мільйонів місцевого населення [1]. Саме тому співробітники часопису на його сторінках постійно порушували питання про необхідність докорінних демократичних перетворень у сфері народної освіти, які б полягали у широкій демократизації освітньої системи, введенні в країні загальної початкової освіти, а також запровадженні викладання у школах національних районів рідною мовою.

У світлі цього на сторінках «Ради» розгорнулася широка дискусія з питань стану та перспектив розвитку всіх рівнів освіти в Україні. Активну участь у ній взяли письменник, громадський діяч і педагог Б. Грінченко, член видавництва «Вік», згодом директор першої української гімназії ім. Т. Шевченка та керівник науково-педагогічної комісії Української Академії наук Ф. Дурдуківський (псевдонім – В. Мировець), вчитель початкових шкіл П. Капельгородський та інші співробітники й дописувачі газети, яким не був байдужим пошук шляхів удосконалення вітчизняної освіти. Їх об'єднувало переконання у тому, що відсутність національної освіти гальмувала культурний, інтелектуальний, духовний і економічний розвиток українського народу. Дописувачі газети були переконані, що така ситуація негативно впливала на культурну самоідентифікацію населення країни, сприяючи систематичній та послідовній русифікації підростаючого покоління [2–6].

Видавець «Ради» Є. Чикаленко, розуміючи важливу роль школи у формуванні національної інтелігенції, також був переконаний у тому, що за відсутності власної школи й вітчизняна преса не матиме змоги стати на міцний ґрунт [7, с. 49].

Особлива увага при цьому приділялася мові, якою здійснювався навчальний процес в освітніх закладах. На сторінках «Ради» неодноразово наголошувалося на тому, що викладання в початкових та середніх школах російською мовою було малоефективним, а подекуди й шкідливим, оскільки дітей змушували навчатися не тією мовою, до якої вони звикли у повсякденному спілкуванні.

Такий стан речей змусив співробітників газети підтримати розпочату українською громадськістю кампанію, метою якої було впровадження української мови у навчальний процес у початкових та середніх закладах освіти.

У 1910 р. «Рада» широко висвітлювала дебати у Державній Думі третього скликання з приводу визначення мов, якими міг би здійснюватися навчальний процес у школах. Представники більшості недержавних народів Росії виступили з підтримкою ідеї дозволу викладання в школах мовами національних меншин. Редакційний колектив газети був обурений тим, що на цих засіданнях законодавчого органу країни не пролунало жодного голосу на адресу підтримки української мови.

Особлива увага зверталася на те, що депутати, які були вихідцями з України, жодного кроку не зробили у напрямі оборони рідної мови в стінах парламенту. Серед таких

народних обранців називався і депутат від м. Києва кадет І. Лучицький, який до цього був членом Української Демократично-Радикальної партії. Після того, як у «Раді» було вміщено серію статей, присвячених цьому питанню, її читачі на адресу цього депутата почали надсилати примірники часопису, в яких були опубліковані згадані вище статті задля того, щоб показати, що справа, обговорювана в стінах Думи, не близько для них байдужою. За словами Є. Чикаленка, народний обранець отримав біля 20 примірників газети. Зрештою, І. Лучицький виступив на засіданні Думи під час постатейного обговорення питання про мову викладання в школах національних меншин, у якому наголосив на прагненні українців здійснювати навчальний процес рідною мовою [8, с. 129–130].

На жаль, категорична позиція російського уряду щодо недопущення введення української мови у навчальний процес не дозволила втілити в життя плани народних обранців. Незважаючи на це, цей випадок вказує на те, що публікації, які містилися у «Раді», чинили значний вплив на свідомість широких суспільних мас і були спрямовані на відстоювання права українського народу навчатися рідною мовою.

У зв'язку із цим на адресу редакції часопису постійно надсилали листи учителів, в яких висловлювалася стурбованість станом народної освіти в Україні. Сільські вчителі більше, ніж будь-хто інший, усвідомлювали, якої кривди зазнавали діти через заборону навчатися рідною мовою у школах. Зокрема, вчителі однієї із сільських шкіл Подільської губернії зазначали: «... кожен, хто працює в [...] школах, добре знає, скільки треба потратити часу, прикласти праці і умілості, щоб навчити читати і писати учнів, особливо молодших. Головна причина цьому – нерозуміння учнями російської мови, на якій проводиться [...] вчення» [9, с. 1]. В іншому листі йшлося про те, що «... корисна праця в початковій школі на Україні через заборону рідної мови майже неможлива» [10, с. 1]. Листів, у яких повідомлялося про подібні випадки, було безліч.

Газета «Рада» протягом тривалого часу була чи не єдиним друкованим органом, на сторінках якого освітяни могли висловити свої міркування з цього питання. Саме тому на сторінках часопису при кожній нагоді вміщувалися розповіді про випадки успішної боротьби вчителів та інших громадських діячів за впровадження української мови у навчальний процес. Зокрема, у 1913 р. багато листів було отримано редакцією газети із схвальними відгуками та підтримкою законопроекту єпископа Никона, який був покликаний дозволити використання української мови у навчальному процесі в початкових школах [11, с. 1].

В одному з відкритих листів, надісланих вчителями на адресу редакції газети в підтримку вищезгаданого законопроекту, наголошувалось, що підна праця в початкових школах на території України через заборону рідної мови була майже неможливою. Педагогам доводилося витрачати свої зусилля на пояснення значень тих чи інших слів. У листі також говорилося, що «... діти виснажують свій хист і сили, щоб запам'ятати кілька десятків чужих незрозумілих їм слів. І це буде до тих пір, поки в школах на Україні пануватиме чужа, а не рідна мова» [12, с. 1].

Через страх бути звільненими з роботи вчителі не могли відкрито заявляти про це своєму керівництву. Саме тому публікація подібних листів на сторінках української преси була єдиним шляхом для багатьох педагогів, учнів та їх батьків висловити свою позицію у поглядах на це болюче і актуальне для них питання.

У багатьох листах читачі газети не обмежувалися вимогою дозволу викладати українською мовою лише у початкових школах. Зокрема, гурток харківських гімназистів писав у своєму зверненні до «Раді»: «... Ми вимагаємо для себе [українізації] школи середньої, а потім і вищої. Українська нація має таке право на розвиток як і всі інші [...]. Ми хочемо вчитися своєю рідною мовою, хочемо вчити історію, літературу, хочемо знати життя нашої України. Нічого цього нема в російських чужих для нас гімназіях» [13, с. 1].

Таким чином, газета «Рада» стала тим друкованим органом, на сторінках якого українська інтелігенція могла відкрито заявити про свої національні домагання, найактуальнішим із яких було введення української мови в навчальний процес у початкових та середніх освітніх закладах.

У рамках підтримки українізації вітчизняної освіти співробітники «Ради» на сторінках газети порушували також проблему введення та використання у навчальному процесі нових якісних україномовних підручників [14]. Усі наявні на той час підручники і навчальні посібники для початкової школи розраховувалися на учнів російської національності, описували суто російські звичаї, побутові речі, природу, були далекі від українського народу. Вони були незрозумілі українському учневі і за мовою, й за добором всього матеріалу. Це значно затримувало засвоєння передбаченого програмою обсягу знань, гальмувало розумовий розвиток учнів [15, с. 128].

У зв'язку із цим Б.Грінченко у статті «Не хвались, а до діла берись» зазначав, що праці Ушинського, за якими проводилося навчання в школах, вже давно застаріли і наголошував на необхідності їх повної заміни на нові, які б більше відповідали потребам суспільства [16].

Кореспонденти газети наводили десятки прикладів негативного впливу російськомовних підручників на навчальний процес в українських губерніях. М.Грушевський, обґрунтовуючи необхідність збільшення дитячих видань рідною мовою, на сторінках «Ради» звертав увагу на неприродність ситуації, за якої школа послаблювала й придушувала почуття рідної мови в населення [17].

Такої самої точки зору дотримувався і І.Огієнко, який відзначав: «Школярі [...] знають менше з свого рідного, бо вплив російської школи найбільше панує над ними, заступає їм все своє рідне. У школі ж здебільшого діти привчаються навіть ненавидіти це своє рідне» [18]. На думку авторів більшості статей, вміщених у «Раді», причиною цього стала русифікаторська політика уряду, яка не допускала навчання у школах рідною мовою.

У зв'язку із цим, ще у 1906 р. у численних редакційних статтях «Ради» наголошувалося на необхідності добиватися введення достатньої кількості якісних підручників з поясненнями рідною мовою, які б містили зразки української словесності з розповідями про українське життя.

Отже, видання навчальних посібників українською мовою, незважаючи на спротив уряду, визнавалося редакційним колективом «Ради» вкрай необхідним для повноцінного розвитку підростаючого покоління.

Широка громадська кампанія, метою якої була українізація вітчизняної освіти, активну участь у якій взяла й газета «Рада», дала позитивні результати. Прикладом цього стало рішення єпархіального з'їзду подільського духовенства, прийняте у 1906 р., яке надавало дозвіл вчителям викладати в церковних школах українською мовою, а також узаконювало вивчення тут української історії та літератури. За наслідками цього рішення в 1907 р. у двокласних школах та у Вінницькій церковно-учительській школі українську мову було введено як предмет навчання. Кореспонденти «Ради» наголошували на великій вазі подібних кроків для подальшого розвитку процесу українізації вітчизняної освіти [19, с. 144; 20].

Урядом також було створено кілька комісій з перегляду положень про початкову школу. Однак, на жаль, законопроекти, представлені ними, мали половинчастий характер і не знаходили підтримки навіть у ліберальної думської більшості. Так, урядовий проект про всезагальну освіту, який було винесено на обговорення Другої Думи, викликав різку критику більшості її членів і далі обговорень не пройшов [21; 26].

Поряд із цим співробітниками «Ради» проводилася кампанія за підвищення загального рівня середньої освіти в Україні. У світлі цього на сторінках часопису неодноразово становилося питання про відсталість церковно-приходських шкіл та їх невідповідність зростаючим потребам суспільства. Витрачання коштів на церковні школи у публікаціях,

вміщених у «Раді», прирівнювалося до викидання їх у піч через малу ефективність цих освітніх закладів. Одним із головних недоліків церковних шкіл називалася вузькість їх навчальної програми, оскільки крім Закону Божого та співів у них мало чому навчали [22]. Нагляд за цими навчальними закладами також був поверховий. Кореспонденти газети акцентували увагу громадськості на особливо складній ситуації у провінціях, де в багатьох випадках не було інших шкіл, окрім міністерських та церковнопарафіяльних, які, на їхню думку, навряд чи можна було вважати повноцінними початковими школами.

Саме тому «Рада» виступала за проведення реформ у галузі освіти, які б полягали у перетворенні церковнопарафіяльних освітніх закладів на світські школи та гімназії з відповідними навчальними програмами. Також наголошувалося на необхідності скасування нагляду церковного синоду за загальноосвітніми навчальними закладами і передачі цих шкіл у відання Міністерства освіти.

На думку кореспондентів газети, церкві слід було залишити лише спеціальні духовні школи. У світлі цього співробітники «Раді» схвально зустріли рішення церковного синоду про введення у середніх школах нової навчальної програми, яке було прийняте у 1906 р., сподіваючись що цей крок стане початком широких реформ у галузі освіти [23].

Один постійних співробітників «Раді» Ф.Дурдуківський на сторінках «Раді» звертав також увагу на слабку роль земств у розвитку шкільної освіти. Кореспондент наголошував, що ці органи обмежувалися лише допомогою грішми міністерським та церковним школам. У статті «Реформа духовних шкіл» він писав про те, що у деяких повітах духовенство, беручи у земств гроші, витрачало їх не за призначенням, а на власні потреби. Як доказ наводився Заславський повітовий відділ епархіальної шкільної ради, який часто марнував гроші на речі, які були дуже далекими від потреб освіти.

Окрім цього, Ф. Дурдуківський обґрунтовував необхідність надання місцевим земствам дозволу відкривати та утримувати власні школи. Це, на його думку, могло підвищити якість освіти у провінціях та сприяло б її більшій демократизації [24]. Також земства більш лояльно ставилися до питання українізації освіти. Підтверджує це той факт, що на Всеросійському з'їзді працівників земств у Москві, який відбувся в 1911 р., делегати від Харківського й Полтавського земств рішуче виступили за впровадження у початкових школах української мови.

Таким чином, співробітники «Раді» були переконані, що необхідною умовою повноцінного розвитку народної освіти була передача керівництва нею самому громадянству, а не зосередження її у бюрократичній канцелярії [25].

Ще одне досить актуальне й болюче для української освіти питання підготовки вчительських кадрів порушив на сторінках «Раді» П.Капельгородський. У статті «Національний рух і початкова школа» він відзначав, що значна частина вчителів початкових та середніх шкіл втілювала в життя русифікаторську політику уряду, витісняючи з місцевої молоді все українське [26]. Такий стан речей спонукав редакційний колектив газети значну увагу приділяти пошуку шляхів підготовки національно свідомих вчительських кадрів, які б змогли поставити вітчизняну освіту на міцний національний ґрунт. З цією метою на сторінках часопису пропагувалися різноманітні заходи, метою яких було зростання національної свідомості та підвищення фахового рівня вітчизняних педагогів.

Працюючи над реалізацією цього завдання, співробітники видання поширювали інформацію про зібрання катеринославського «Товариства взаємодопомоги вчителів», яке відбулося у квітні 1907 р. На цьому з'їзді обговорювалася необхідність організації літніх вчительських курсів, на які лекторами планувалося запросити М. Грушевського, В. Вернадського, А. Кримського, Б. Грінченка та інших відомих українських культурних діячів та науковців. Повідомлялося й про можливість відкриття на цих курсах окремого українського відділу [27].

П.Капельгородський наголошував на тому, що ці плани вдосконалення підготовки народних учителів стали свідченням бажання представників освіти піти назустріч національній справі. Підвищення ролі українознавства серед педагогів розглядалося кореспондентом як перший ступінь у здійсненні українізації народної школи. На його думку, лише такі заплановані курси, які б проводилися українською мовою, могли на деякий час замінити спеціальні українські вчительські семінарії, яких так бракувало освітянам [28].

До редакції газети також неодноразово зверталися її читачі з проханнями допомогти у пошуку національно свідомих вчителів для місцевих шкіл. В одному з таких листів з Умані говорилося: «... звертаємося до Вас з проханням [...] розшукати для нашої школи вчителя-славіста. [...] Дуже хотілося б [...], щоб на посаді славіста був у нас українець, [а] не росіянин. [...] Умань так потребує свідомих українців-робітників рідної справи» [29, с. 1-3]. Такі листи були непоодинокими. Зокрема, у 1908 р. до Є.Чикаленка звертався М.Аркас з проханням знайти вчителя-українця для школи, якою він опікувався [30, с. 17-18].

Таким чином, газета «Рада» була не лише друкованим органом, у якому її читачі могли вільно висловити свої думки стосовно наболілих питань. Редакція часопису надавала й практичну, реальну допомогу, спрямовану на покращення якості початкової та середньої освіти, сприяючи її українізації на практиці. Такі заходи знайшли широку підтримку серед читачів газети, про що свідчать численні листи, надіслані на адресу редакції часопису.

Незважаючи на те, що політичний режим, який існував у країні, не дозволив втілити в життя планів українізації освітньої системи, сам факт того, що цей рух набув масового характеру, вказував на актуальність цього питання для населення. Ця кампанія, вагому підтримку якій надавала газета «Рада», була важливим чинником, який сприяв поширенню ідеї українського національного відродження серед громадянства.

Література

1. Напередодні скасування // Рада. – 1906. – 26 верес.
2. Грінченко Б. Не хвались, а до діла берись // Рада. – 1906. – 1 жовт.
3. Капельгородський П. Загальношкільна справа з погляду шкільних оглядачів // Рада. – 1907. – 31 трав.
4. Капельгородський П. Заходи коло шкільної справи на Кубані // Рада. – 1906. – 16 верес.
5. Капельгородський П. Національний рух і початкова школа // Рада. – 1907. – 16 черв.
6. Мировець В. Реформа духовних шкіл // Рада. – 1906. – 16 верес.
7. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К.: Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.
8. Там само.
9. Інститут рукопису Наукової бібліотеки України ім. В.Вернадського (ІР НБУВ). – Ф.44. – №27. – Арк.1.
10. Там само. – №77. – Арк. 1–2.
11. Там само. – №27. – Арк. 1.
12. Там само. – №77. – Арк. 1–2.
13. Там само. – №51. – Арк. 1–2.
14. Українська мова в народних школах // Рада. – 1906. – 5 груд.
15. Кізченко В. Антиукраїнська система освіти // «Українське питання» в Російській імперії. – К.: Інститут історії НАН України, 1999. – Ч.1. – 203 с.
16. Грінченко Б. Не хвались, а до діла берись // Рада. – 1906. – 1 жовт.
17. Грушевський М. Про мову II // Рада. – 1907. – 11 січ.
18. Огієнко І. Нариси з духовного життя наших селян. IV. Українська самосвідомість наших селян // Рада. – 1909. – 4 черв.
19. Лизанчук В. Засоби масової інформації про русифікаторську політику в Україні: Факти, документи, коментарі до тексту лекцій. – Ч.1. – Львів, 1993.
20. В.Д. На певнім шляху // Рада. – 1906. – 13 жовт.
21. Кизченко В. Первая российская революция и культурный процесс на Украине. – Киев: Наукова думка, 1984. – 189 с.
22. Мировець В. Реформа духовних шкіл // Рада. – 1906. – 16 верес.
23. Там само.

24. Там само.
25. Про новий проєкт реформи в справі народної освіти // Рада. – 1906. – 16 лист.
26. Капельгородський П. Національний рух і початкова школа // Рада. – 1907. – 16 черв.
27. В катеринославському т-ві учителів // Рада. – 1907. – 6 черв.
28. Капельгородський П. Національний рух і початкова школа // Рада. – 1907. – 16 черв.
29. ІР НБУВ. – Ф.44. – №330. – Арк.1-2.
30. Там само. – №272. – Арк.17-20.

Слюсаренко П.М.,

канд. істор. наук, начальник науково-дослідної лабораторії
Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних сил України

Тилові служби армії української народної республіки зразка 1920 р.

В статті розглядаються особливості формування тилових служб армії Української Народної Республіки в 1920 г.

The author of the given article considers some peculiarities of forming rear services for the Armed Forces of Ukrainian People's Republic in 1920.

Ключові слова: армія УНР, заплля, начальник тилу, комплектування, тилові служби, постачання, реквізиція, інтендантура, формування, грошові виплати.

Є очевидним, що реформування сучасних Збройних сил потребує глибокого вивчення і аналізу історичного досвіду військового будівництва у минулому. Дослідження особливостей формування тилових служб армії УНР зразка 1920 р. викликає науковий і практичний інтерес не тільки для історичної, а й для сучасної військової науки. Сьогодні одним із завдань реформування української армії є оптимізація організаційних структур тилових установ, частин і служб. Так, в армії УНР у 1920 р. тилові служби були занадто громіздкими і обтяжливими, становили половину загального складу армії. Тому перед військовим керівництвом УНР теж стояла проблема удосконалення організаційних структур тилових служб у бік їх зменшення. Саме з огляду на це, об'єктивне відтворення реорганізаційних процесів, що відбувалися в армії УНР у ході російсько-польської війни, можливо й дозволить виявити те особливе у військовій справі УНР, що зможе отримати розвиток за сучасних умов.

Сьогодні автор не віднайшов жодної сучасної публікації, присвяченої комплексному дослідженню творення тилових служб армії УНР у 1920 р. Серед останніх історичних видань, що вміщують лише поодинокі фрагменти, пов'язані з досліджуваною тематикою, можна назвати такі наукові доробки: « Армии Украины 1917 – 1920 гг. » Я. Тинченка (2002 р.), « Организация артиллерийских частей та их боевая деятельность по захисту української державності 1917 – 1920 рр. » П. Ткачука (2004 р.) та « Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст. » Д. Є. Забзалюка (2007 р.) [1; 2; 3]. Тому ми і поставили за мету дослідити формування тилових служб армії УНР переважно використовуючи переважно архівні джерела.

Одночасно з розвитком родів зброї формувались і реорганізовувались відповідні тилові служби армії УНР: комплектування військ, інтендантська, артилерійська, інженерна, санітарна, ветеринарна, фінансова, геодезична, юридична, зв'язку, польової пошти, польового духовенства, польової жандармерії.

Остаточно, як вказують джерела, тил армії УНР зразка 1920 р. було упорядковано вже у ході російсько-польської війни, згідно з наказом військам дієвої армії УНР Ч.0136 від 18